

DE VAL VAN ANTWERPEN.

Generaal de Guise, de verdediger van Antwerpen

Toen verschenen, gelukkig, verscheidene Engelsche vaartuigen, die onze mailbooten bijstand verleenden. En zoo konden althans dien dag de meeste uitwijkelingen overgebracht worden. »

Hetgeen er den volgenden dag gebeurde, dat weet mijn zegsman niet. Wat hij vertelt, was nog maar een klein staaltje van de verwarring, die een echte paniek dreigde te worden. Duizenden menschen moesten verder langs de kust of Nederland in. Wie de middelen bezat, reisde over Vlissingen naar Engeland.

Toen verwachtte Oostende de Duitschers.

De mare van hun nadering kwam.... De Duitschers te Gent, de Duitschers te Brugge....

En 's Woensdags zag de groote badstad den intocht.

Een forsche ruiter, met een glinsterend zwaard in de vuist, stormde de Kapellestraat door en riep tot het volk :

« De zee, de zee ! Waar is de zee, de burgemeest r, 't stadhuis ! »

Het was een Pruis, die bezit kwam nemen van Oostende. Een wielrijder volgde hem, dan naderden nog twee mannen te paard.

De aanvoerder matigde zijn vaart en reed traagskens naar de Kerkstraat.

Een kompagnie wielrijders-verkenners reed dan aan. De ruiter ging, na een korte onderhandeling met de overheid, het leger aankondigen, dat het de stad kon binnenrukken.

Welk een konvooi dan ! Infanterie, matrozen, kavalerie, regimentwagens, maar ook veel aangeslagen boerenkarren, rijtuigen, verhuiswagens.

Maar eer we dat alles nader vertellen, moeten we eerst nog naar Antwerpen terugkeeren, welks drama we nog niet van alle zijden gezien hebben.

Generaal von Beseler had het laten weten ; Antwerpen zou gebombardeerd worden.

De krijgsgouverneur meldde aan de bevolking langs waar deze vluchten kon, en we hebben dien vreeselijken uittocht beschreven.

Men schat echter op een 50.000 de menschen, die te Antwerpen gebleven zijn, niet kunnende besluiten heen te gaan.

En voor velen was dat heengaan vreeselijk. Het afscheid van hun stad, hun huis, sneed hun door de ziel.

Treffend wordt dit verhaald door den heer Jozef Muls. Luister naar eenige tafereeltjes, vóór het bombardement opgemerkt :

« Op de Turnhoutsche baan zag ik menschen hunne keldermonden met kolen, zand of aarde dichtsluiten. Er was groote ontsteltenis overal, maar velen die nog aarzelden of zij wel trekken zouden, velen ook die niet weg konden of zich geen volle rekenschap gaven van 't gevaar.

De Antwerpsche historie telt meer dan één bombardement. Dat van baron Chassé, in het jaar '80, lag nog zoo ver niet in 't verleden, en ieder had er in zijn familie, door grootvader of grootmoeder, wel eens hooren van vertellen. De Sinjoren zouden dat nu ook wel doorkomen, en zij hielden eerst en vooral van hun huis.

Toen ik weer in mijn buurt kwam, zag ik, hoe de menschen aan hun deuren stonden, en, als om raad of hulp of een bemoedigend woord, uitkeken naar de voorbijgangers...

Generaal von Beseler, de veroveraar van Antwerpen

Over de andere stoep kwam burgemeester Jan De Vos aangestapt, op zijn dagelijksche gang naar het stadhuis. Hij liep verstrooid in zijn donker-grijze redingote, de licht-grijze girondin op het hoofd, ietwat gebogen, zwaar van kommer en verantwoordelijkheden, in deze hachelijke uren. Hij beantwoordde geen enkelen groet van de vele heden, die hem eerbiedig naketen en nu eerst recht gevoelden, hoe hij was, de burgervader, waarop men rekenen mocht.

De innerlijke overweging volgend, keken star de afwezige oogen van achter de glimmende lorgnongiazen, waarvan het zijden koordje argeloos neerhing langs zijn zwarte en witte snor en zijn rood, gerimpeld gelaat.

Ik nad den indruk van een man, die eenvoudig een held zou zijn, als 't noodig was, en het eigen leven niet zou achten in 't gevaar...

Ik lag in mijn zetel, keek mijn kamer rond en peinsde.

Hier heb ik zoo vele dagen van mijn leven hard gewerkt. Hier heb ik eindelijk klaarte gezien in mijn jonge droomen. Hier ben ik uit de onbewustheid losgeworfeld en heb ik geestdrift gekend tot groote daden...

Langs de wanden stonden de vele boeken die mij lief waren, hingen de prenten en de schilderijtjes die bij mijn leven hoorden en bij de bewegingen van mijnen geest. Ik keek naar de ronding en de kleuren van een vaasje; ik zag het slanke gebaar van de tanagra-beeldjes boven mijn boekenkast; aan den donkeren wand naast het venster was de bittere mondplooi van een Beethoven-masker.

Ik voelde weemoed naar boven komen.

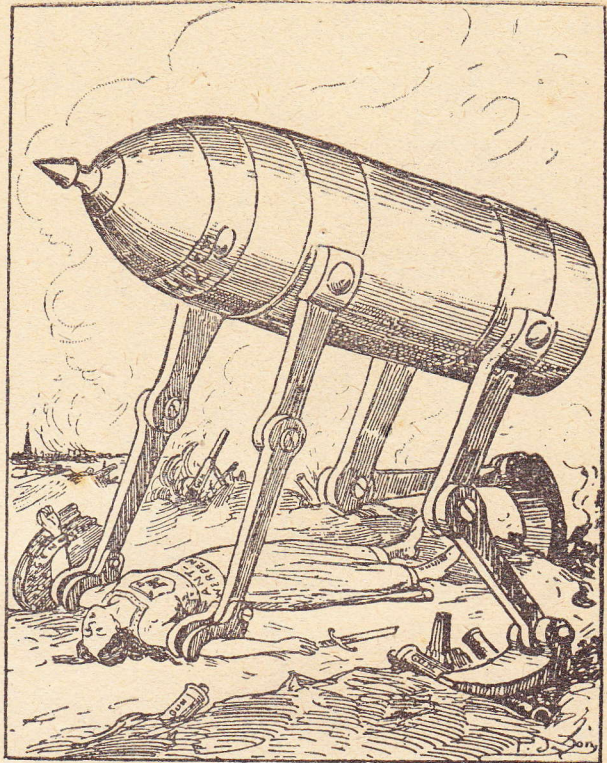
Er valt me niets anders te doen, dan kalm van alles te scheiden.

Daar, in de schuiven, liggen brieven van geliefde wezens, die ik op mijn zwerftochten door de wereld heb ontmoet...

Zou ik ze meenemen? Neen, er viel niet aan te denken. Wat zou ik kunnen dragen op een tocht, te voet misschien naar de grénzen, niets dan mijn eigen noodzakelijkste goed. Zou ik ze verbranden? Neen, dat mocht niet, 't was onmogelijk al het teerste en schoonste te vernietigen, dat in momenten van hoogste zielestemming was ontloken of geklaagd werd van uit afgronden van smart. Ik zou misschien alles eens terug vinden, wie weet?

Ik sloot de schuiven en borg den sleutel.

Ik liep het huis af, een laatsten keer, alle kamers door, waar wij zoovele jaren hadden geleefd en vreugde en droefheid gekend en gedeeld. Mijn voorzaten keken mij aan van uit hunne oude, vergulde kaders, al die stille en verre mensen, die geleefd hadden in tijden van rust en onverstoorbaren vrede: grootvader met zijne bakkebaarden en de roze hand op den hecht van zijn krommigen officierssabel uit den tijd van Leopold I; grootmoeder uit Holland, met haar strak-gesloten mond vol stil-verbeten droefheid, — haar vader vocht in 't verre Indië en zij was vroeg verlaten en alleen; overgrootmoeder, met de witte muts en de zware gouden halsketting en de gouden horlogie op het blinkend zwart-zijden kleed; een vroeg gestorven

De bespringing van Antwerpen door de twee-en-veertigers. (P. De Jong.)

tante uit Haspengouw, als een meisje, met een roode roos in haar hand en een fijn juweeltje, dat van uit de haarscheiding neerhing op haar maagdelijk voorhoofd tusschen de platgestreken bandeaux.

Overall stonden of lagen voorwerpen, die herinneringen opwekten aan blijde en droeve dagen, aan verre reizen.

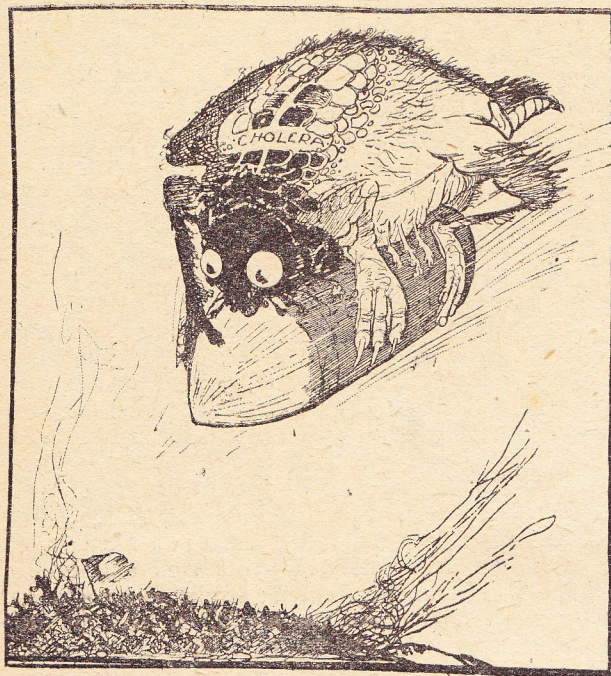
En zoo beschrijft Muls verder het afscheid van zijn woning:

« Het is de tijd om aan alles vaarwel te zeggen. Het is de tijd om uit zichzelf alleen te leven, om te weten, eens voor goed, dat niets belang heeft dan onze eigen denkende, voelende, onsterfelijke ziel. Wat heeft dit stoffelijk leven te beduiden? Waarom, als de bode van den dood nu hijgend aan de deur staat, nog willen talmen en uitrekenen, dat het beter straks dan nu, over een jaar dan dezen nacht zou zijn. Het ware laf een stond daarover te dubben of even maar te aarzelen.

Wat is het zelfs, dat deze schoone stad ten onder gaat, wanneer haar lot beslist is?

De historie moet haar verloop hebben. Daar is niets tegen te doen. De O.-L.-Vrouw-toren zal instorten wanneer zijn uur gekomen is. Rome en Athene en Carthago zijn ook verwoest door overwinnende legers. Andere steden zijn vergaan voor eeuwig. Het was noodig om een nieuwe orde in de wereld...

Er kwam berusting in mijn hart. Ik voelde geen haast meer, geene drift, geene eigenliefde, geen verwijt tegen het lot. Ik sloeg mijn man-

Cholera en andere ziekten begeleiden den oorlog. (« Daily Herald. »)

tel om, stak mijn tasch onder den arm, sloot de deur en trok de straat op.

Het was omtrent acht uur. De stad lag doodsch en grijs alsof een vroege nacht er reeds begon te dolen. Er waren bijna geen menschen meer op de baan. De huizen, al gesloten. Hier en daar werd nog haastig een kelder met aarde en assche toegestampt, bangelijk en geniepig. De winkelramen waren dicht gemaakt met geelhouten planken; andere, die haastig nog de luiken voor kregen.

Werktuigelijk stapte ik het centraal station binnen, als wilde ik weer, lijk vroeger, den trein gaan vinden, die mij, na de dagtaak, elken avond voerde naar de verre rust der masteboschen.

Alle bareelen stonden open, geen toezicht nergens meer. Het was geen uur om nog een trein te treffen, en toch, ik vond er een die op vertrekken stond naar Esschen. Ik kreeg een plaatsje in een der volgepropte wagens. De menschen waren zenuwachtig opgeruimd. Alles ging zoo broederlijk gemeenzaam toe. De angst van 't oogenblik werd als geloofend door de onverschillig- en druk-doende tongen. Have en goed werd weliswaar verlaten, maar 't was immers maar voor korten tijd, en 't leek zoo aardig dat kosteloos reisje naar Holland.

De trein was in beweging gekomen, traag van de overgrootte vracht. Ik zocht door de vensters een laatste glimp van O.-L.-Vrouw-toren, die wit-grijs uitstak boven de daken op de sombere avondlucht; de slanke naalden van Sint-Jozef spietsten boven de duistere boomen van 't park. Het stadszicht gleed voorbij en was verzwonden, wij reden de donkere velden in. »

Laten we nu even een kijkje nemen in een gasthuis.

In het Sinte-Maria-hospitaal, te Berchem, heerschte groote bedrijvigheid. Van af 3 Oktober had men al de gebrekkige mannen en vrouwen uit het Ste-Anna-gesticht, dat buiten de wallen der stad stond, naar het gasthuis overgebracht, waar men hen veiliger achtte, daar het gasthuis achter de hooge vestingen ligt.

Toen men den 6ⁿ Oktober van de krijgsoverheid bericht ontving, dat de verpleegde soldaten zich gereed moesten houden, om elk oogenblik te kunnen vertrekken, wist men genoeg; men kon immers gemakkelijk tusschen de regels van zulk een bevel lezen.

Dadelijk nam men maatregelen, om de onderaardsche gangen tot slaappleatsen in te richten.

Men sleurde bedden, matrassen en dekens naar beneden.

's Woensdags moesten de soldaten, die nog gaan konden, zich naar de Schelde begeven. Dadelijk gingen er ongeveer 40 heen; ze snakten om weg te zijn, want hulpeloos aan 't gevaar overgeleverd te worden, is vreeselijk.

Sommigen strompelden op krukken, anderen werden door makers ondersteund.

Ook uit andere ambulancies zag men veel treuriger tooneelen; daar waren er die, steunend op twee bezemstokken, de gedoemde stede trachten te ontkomen.

In het Ste-Maria-gasthuis lagen nog gewonden te bed; zij konden zich zelf niet helpen. Men had auto's beloofd, doch dezen daagden niet op. Dokter Marinus had er in de Vestingstraat een vijftigtal bemerkt, die naar passagiers schenen te wachten.

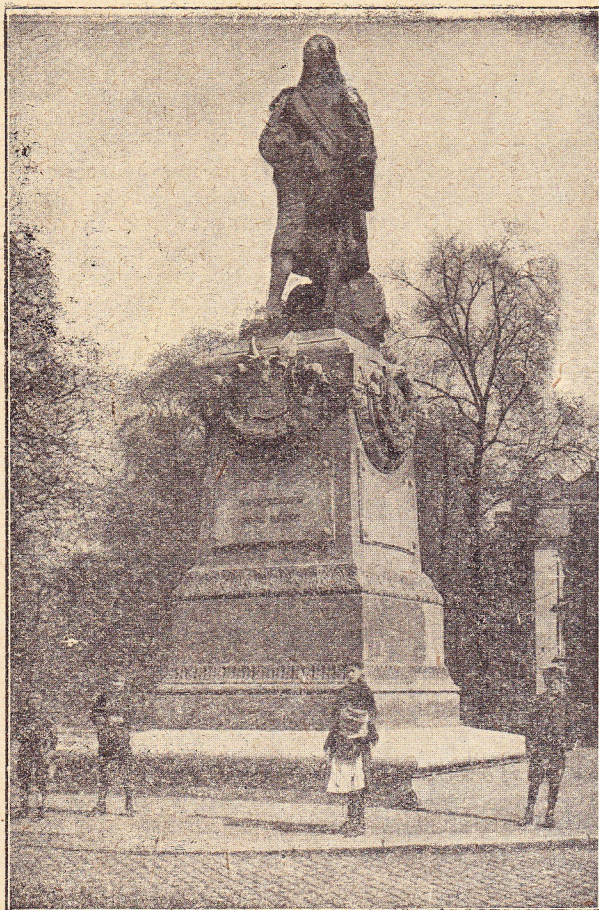
De geneesheer ging op zoek naar den bevelhebber van die voertuigen, en kreeg van dezen gedaan, dat de auto's naar het gasthuis reden. De gewonden werden dan goed ingeduffeld en in de rijtuigen gedragen; sommigen bleven daarbij op hun berrie liggen. En de auto's ver trokken.

In het hospitaal waren nog talrijke zieken. Nu begon voor goed het verhuizen van bedden, matrassen en dekens naar de kelders. Al de zieken, dienstboden en zusters hadden te zorgen, dat ze voor den avond met al hun gerief beneden waren. Niemand mocht tijdens den nacht boven blijven, en de dienst moest derwijze ingericht worden, dat men zelfs over dag niet behoefde boven te komen. Alleen de keuken, gelegen onder twee ijzeren betongewelven, mocht blijven benuttigd worden.

De kelderingen geleken een Vrijdagmarkt. Bedsteden, matrassen, tafels, stoelen, 't werd zoo voordeelich mogelijk geplaatst.

In een der gangen richtte men een klein altaar op, waar het H. Misoffer opgedragen zou worden.

In den loop van den dag vergrootte de bevolking. 't Is in de verwarring, maar ook wel in egoïsme gebeurd, dat familieleden ziekelijke en gebrekkige menschen achterlieten, gelijk we het ook elders zagen, en deze verlatenen kwamen nu om een schuilplaats smeeken, in 't gasthuis. Ook klopten er bannelingen aan, van elders,

Standbeeld van Teniers te Antwerpen.

die de kracht misten om verder te trekken en alles wilden trotseeren, zoo ze maar ruste vonden voor het afgematte lichaam.

Dan had men de ouderlingen uit het Sinte-Anna-gesticht, zoodat er zich weldra meer dan 250 personen bevonden.

Voor al die personen wilde men toch slaapgelegenheid gereed maken.

Dokter Marinus, met zijn familie, kwam ook aan de poort bellen. Hij wilde zijn zieken niet verlaten en, in voorkomend geval, zich beschikbaar stellen om gekwetsten te verzorgen.

In den nacht zou het bombardement beginnen.

Een Taube, duchtig door de Engelsche vuurmonden beschoten, had in den voormiddag boven Antwerpen gezweefd, wat als een kwaad voorteken beschouwd werd.

Dien Woensdagavond werd door de hogere krijgsoverheid in het Ste-Maria-gasthuis nachtverblijf gevraagd voor generaal de Guise, twee andere officieren, alsook voor 200 soldaten en 20 wielrijders.

Op een ommezien was alles gereed om hen allen onder dak te brengen.

Generaal de Guise kwam en bleef tot één uur 's nachts. Intusschen was de beschieting begonnen. Even vóór middernacht kwam de eer-

ste shrapnell met een vreeselijk gehuil over de stad gevlogen.

« 't Was of ik weet niet welk voorhistorisch beest door 't geluchte kwam gevaren », schreef De Bom, « uitstootend langgerekte gillen, die uw bloed deden verkruipen, uw hart angstiger deden kloppen. De groote miserie was over ons gekomen.

Daar zaten we neergehurkt in onze kelders, in 't twijfelachtig geglim van een nachtlampje, en alles wat ons lief was omvademden we met een blik. Een onzegelijke beklemming vernauwde de borsten; 't groeiende bewustzijn van het dadelijk doodsgevaar sloeg de ledematen met verlamming. Tot op 't uiterste oogeblik had niemand aan de werkelijkheid geloofd.

Onze stad in gruis geschoten! Weerlooze bewoners, die veertig dagen te voren in hun wredeste droomen zoo iets niet zouden ontwaard hebben, zouden door een onzichtbare macht be-laagd worden; iedere minuut kon de dood onder ons zijn. Men moest lang nadenken — en wie kon nog denken? — om zich dat terdege in 't verstand te prenten; straks viel zoo'n geweldige bom boven uw hoofd, en heel dit huis zakte over u in; dat geliefde wezen naast u zou niet meer ademen; 't zou zijn het einde van alles.

Maar ook de beangste ziel kan, als de uiterste spankracht bereikt is, in gelatenheid zichzelf hervatten, en zich, als in een laatste boven-menschelijke greep, vastklampen aan een vage hoop.

O, die eerste nacht, als de knallen in een dichte nabijheid zich vermenigvuldigden, en welhaast ook de vlammen uit de buurt uw vensters roodverfden van den gloed der branden! En de angst der dieren, die hulpeloos zich rond de meesters nestelden, bevend over heel hun arm dierenlijf! En dan, in de vage ochtendklaarte, door straten vol steenen, gruis en glasscherven, langshenen de huizen, waar alleen 't gweeklaag van een verlaten hond nog de aanwezigheid verried!

'k Zie ze nog voor me, de arme stumpers van gekwetsten, die de gasthuizen ontvloden, met de kramp in 't verbleekte wezen, moeizaam op krukken zich voortslepend, ontredderd, waanzinnig. En ondertusschen, links en rechts van de vluchtende kudde, een projektiel, dat een huis tot spaanders sloeg, een geweldige bonk, en een groote stofwolk uit den puinhoop opwarrelend.»

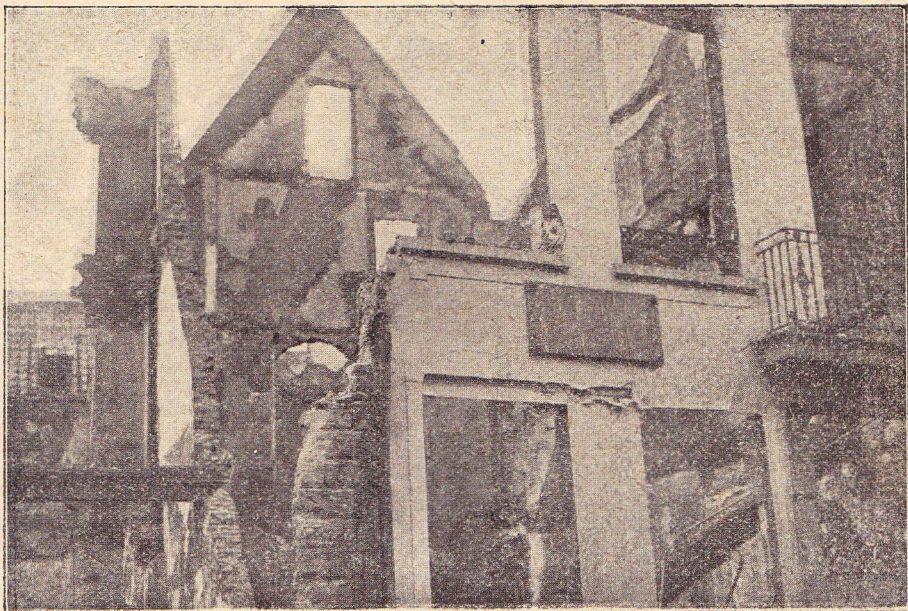
Dan vielen er ook gewonden.

Zoo werd het gasthuis te Berchem verwittigd, dat er in de Generaal Lemanstraat een man getroffen lag door scherven van een shrapnell, en onmiddellijk ernstige verpleging behoefde.

Zonder dralen ging een knecht van het gasthuis, te midden van den bommenregen, met het ambulanciewagentje den gewonde halen.

Nauwelijks was hij weg, of er kwam bericht uit de Krijtstraat, dat ook daar gekwetsten weggehaald moesten worden.

De granaten gierden immer in wilde vaart over de stad. Niemand waagde zich op straat. In de kelders hoorde men van daarbuiten het

Het vernielde huis van David Teniers aan de Lombaardevest

kraken der getroffen huizen en het neerploffen van het puin.

Men was zeer bekommerd om den knecht, die maar niet terugkeerde met zijn gekwetste. Eindelijk, een ruk aan de bel! De man stond met de wieg voor de poort van het gasthuis. Hij was ongehinderd. De man, dien hij medebracht, was dwars door den voet getroffen. Na voorloopig verband, werd hij opgenomen in een onderaardsch vertrek.

Maar aan een tweede uitrijden viel op het oogenblik niet te denken, want 't ging met te veel gevaren gepaard. Men moest wachten tot 's morgens, toen een eerste rustpoos in de beschieting kwam.

Het Ste-Maria-gasthuis kreeg ook zijn deel van de granaten, maar niemand liep eenig letsel op.

In den kelder, onder het Museum van Schoone Kunsten, zat de konservator Pol de Mont, die er trouw de in veiligheid gebrachte schilderijen bewaakte. Hij achtte het zijn plicht te blijven, ofschoon ook hier, aan 't Zuid, het gevaar zeer groot was. Hij ook beschreef dat allerdroevigst gevoel van eenzaamheid, die verschrikking, bij de gedachte, dat Antwerpen daar weerloos overgeleverd lag aan het verwoestend geschut.

En dan, in den omtrek, dat gehuil en door-dringend geschreeuw van honden en katten, in de woningen opgesloten.

Reeds van af den 3^{en} Augustus, toen wel nog weinigen aan een belegering van Antwerpen dachten, trof de konservator Pol de Mont reeds maatregelen voor de beveiliging der hem toevertrouwde kunstschaten. Honderden schilderijen en beeldhouwwerken moesten naar de kelders gebracht worden. Deze verhuizing geschiedde met de meeste orde; eerst bracht men de werken van kleine afmeting over, de beroemde ver-

zameling Ertborn, de Hollandsche meesters, enz. Dan nam men de groote paneelen weg: Massijs, Rubens, Van Dyck, Jordaens en andere meesters uit de 17^{en} eeuw.

Een uitgekozen ploeg werklieden verrichtte, onder de bevoegde leiding van den heer Louis Claessens, dien omvangrijken arbeid. Een der mannen was een akrobaat, die behendig langs de lijsten sloop, de ladders opklom, de onmogelijkste plaatsen bereiken kon, wanneer er bij het afdalen iets niet in den haak was.

Zouden de werklieden wel eens aan de wisselvalligheid der historie gedacht hebben, wanneer ze op menig stuk tafereelen uit Antwerpen's geschiedenis zagen, onder meer de « Spaansche Furie », waarop men de vlammen een deel der stad ziet verwoesten?

Den 29^{en} Augustus kon Pol de Mont aan de regering melden, dat het overbrengen der schatten volbracht was, zonder dat één schilderij ook maar het minste had geleden.

Feitelijk was de bergplaats geen kelder, maar eigenlijk het gelijkvloers van 't museum, zonder vensters of deuren aan den buitenkant, met alleen eenige luchtgaten, die op de binnenhofjes uitkomen. Deze enorme zaal, buitengewoon kloek gebouwd, meet 47 m. 50 in de lengte, 11 m. 60 in de breedte en is 10 m. 35 hoog. De sterke kolommen steunen een gewelf van 3 m. 60 dikte. Eenige meters metselwerk scheiden dat gewelf dan nog van den vloer van het museum.

Ook kerken van Antwerpen en Mechelen gaven hun bijzonderste doeken aan Pol de Mont in bewaring.

De beschieting van Antwerpen duurde tot Vrijdagmorgen. Van zeer ver zag men den brand.

Zoo stonden honderden menschen op den dijk bij Bath naar den vuurgloed te staren, en in de

Huis op den hoek der Drie-Koningenstraat en de Twiststraat, te Berchem, door een enkel obus weggeslagen.

Zeeuwsche polders rinkelden de ramen der boerderijen van 't kanongebulder.

Te Klinge, boven Hulst, aan de Zeeuwsch-Vlaamsche grens, zag men hier en daar, tusschen de dreef van een bosch, in de verte, een zwarte wolk, en, diep onder den indruk van het visioen, riepen de menschen elkaar toe:

« Antwerpen brandt! »

O, die slagen voor de uitgeweken Sinjoren, 't waren als zoovele bonsen op hun hart!

Zoo beluisterde Jozef Muls van uit Kappellen het schieten en hij schreef:

« De nacht was over ons landhuis, de groote, heilige nacht, waarin geen arbeid meer verricht wordt, zegt het Evangelie. Maar de werklieden der duisternissen waren bezig. Rond middernacht, het verschrikkelijk uur, begon het, en de slapende aarde schokte van 't geweld.

De ramen van mijn slaapvertrek stonden open en ik lag te luisteren met een kloppend hart.

Het was of de donkere koepel van den nacht op een ontzettend rythme geraamd werd en de doffe bonzen nadreunden door de ledige ruimte. En telkens volgde de stilte, zoeter na 't geweld, en door het zwijgen van de lucht ging het gemurmur van de dennen, het knerzelend schuren van twee takken op elkaar, het gorgelend gekwaak van een late puit in den vijver.... Ik zag

de nachtelijke blauwte met sterren boven de zwart-fluweelige boomkruinen... tot weer klonk de mokerslag, almachtig, en de nachtkoepel trilde van den donderenden schok.

Ik lag te druilen en te droomen, en wanneer ik soms toch indommelde, vernam ik, na een poos, weerom het brommend geluid, alsof het nader was gekomen, alsof een geweldige man nu dringend op de zware huisdeur bonsde, zoodat de gang galmde als een klok en de muren daverden.

Toen de morgen klaarde, hoorde ik over den steenweg, vóór ons hof, het honderdvoudig gerucht van massa's in beweging: wagens rolden over de kasseien, paardenhoeven stampten, honden blaften, koeien loeiden lang en klagend, als riepen zij in de weiden, en aldor ging het moede, slepende geluid van duizenden voetzolen. Het was het groot tumult van een heel volk, dat verhuisde. »

Onder de granaten duurde immers de vlucht uit Antwerpen voort. Menschen; die verzekerd hadden niet heen te zullen gaan, waren na dien eersten nacht geheel van gedacht veranderd. Duizenden bestormden de Wilfordbooten, die naar Vlissingen zouden varen, en er was maar plaats voor enkele honderden.

Op de Suikerrui geleeke het een woelige zee van volk, waaruit angstig gehuil klonk, wanneer links of rechts een granaat insloeg.

Sommige straten verdwenen een wijle in een grijze stofwolk van puin en kalk. Sommige woningen waren als opengebarsten en vertoonden de bloote bovenverdieping met de slaapkamers. De wijk der Schoenmarkt scheen een vuurgloed.

Trouwens, weldra woedde op twintig plaatsen brand.

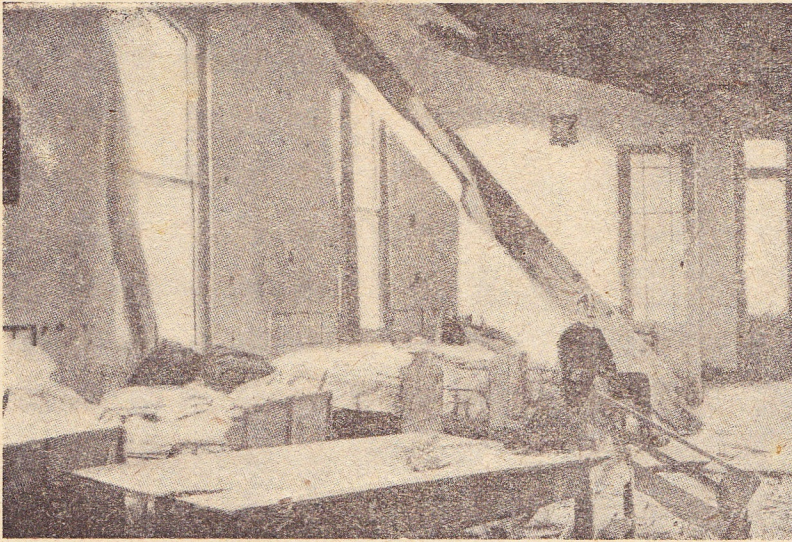
Den 8ⁿ Oktober, 's avonds, bevond de tweede divisie zich nog te Antwerpen. Generaal Dossin betoogde aan het groot-hoofdkwartier, dat hij met een handvol mannen niets meer voor de verdediging kon doen. Van welk belang kon het dan zijn, dat een zesde deel van het toch reeds zoo geteisterd leger zich nog liet insluiten?

Het 6^e stond alzoog nog te Deurne. De mannen maakten er nog loopgraven, maar hadden het gevoel, dat hun arbeid nutteloos was. Ze vernamen, hoe Antwerpen leeg liep, hoe de gansche legerbagage vertrokken was, en de vluchtelingen zich ophoopten aan de kaden, of de wegen naar 't Noorden bijna verstopten.

Vergat men hen dan? Eindelijk kwam het bevel van generaal Dossin: de troepen konden zich terugtrekken, maar niemand mocht over de Scheldebrug vóór de laatste Engelschman afgetrokken was.

Dit nieuws bracht ontspanning. Vechten wilde men wel, maar op een vast punt blijven staan, onbekend met den vijand, bestookt worden, zonder dat men zich kon verdedigen, 't gevoel hebben, dat men eensklaps omsingeld en gevangen genomen worden kan..., dat alles was ontzenuwend en neerdrakkend.

De soldaten verlieten dus hun stelling, haastten zich in groepjes door de Turnhoutsche en Leopoldspoorten en kozen dan de kleinere stra-

Verwoesting in een hospitaal te Antwerpen.

ten, daar de groote, breede straten te veel het doelwit waren van het vijandelijk geschut.

Op allen woog de triestigheid van een groote nederlaag.

Antwerpen zelf scheen een somber hol, waarin niemand de vroolijke, blijmoedige stede van weleer kon herkennen. 't Lag daar te daveren onder het geweld, en de straten schenen nu uitgestorven met hunne doode huizen. En waar er menschen opdoemden, gleden ze als schimmen langs de muren.

Ook plunderslaars loerden, om hun slag te slaan, en spionnen hadden nu vrij spel, na al de strengheid der vorige dagen.

De laatste verdedigers troeften op en nabij de Groote Markt samen; sommigen, die in tien dagen geen rust hadden genoten, sliepen op de keien, onbewust van het gevaar.

En waarheen? Men hoorde geruchten van een vijandelijke beweging in Waasland; men zou door een nauwe gang langs de Nederlandsche grens moeten sluipen. De brandgloed laaide vooral over 't Zuid.

Men vernielde de laatste voorraden, die men niet meer meevoeren kon.

Ontmoedigde soldaten wierpen geweren, ransels, koppels met patroontasschen weg.

Op de kaden hoopten zich al de troepen der tweede divisie op: het 5^e, het 6^e en het 7^e, met vestingafdeelingen, genie, mannen van den vervoerdienst en daartusschen een honderdduizend burgers, allen in zenuwachtige haast, om over de brug te trekken.

O, die laatste overtocht! Daar het laag water was, lag de toegang tot de brug zeer steil naar beneden; gelukkig droeg de menigte elkaar, vormde zij een opeengestuwde massa. Toch raakten soldaten en burgers en zelfs een gansche wagen in den vloed.

« Vooruit, vooruit! Spoedt u! » klomk de waar-schuwing.

Aan hangars 16 en 17 wierp men auto's in de Schelde. Duitsche vaartuigen, als de « Gneise-

nau », die men als oorlogsbuit niet over de neutrale Schelde wegvoeren kon, werden tot zinken gebracht.

Den ganschen nacht duurde de aftocht met koortsachtige gejaagdheid voort. En ginds, aan de overzijde, was het of een gansche stad in het veld kampeerde; daar sliepen soldaten en burgers op voetpaden, in de weiden, langs de dijken, en kreunden zieken, schreiden kinderen.

Zoo werd het Vrijdag.

Om zeven uur 's morgens werd de brug vernield.

Antwerpen was door de legeroverheid aan zijn lot overgelaten. Maar de laatste troepen, die de stad en de omheining verlieten, waren dan toch Belgen geweest, en geen

Engelschen, zooals men beweerd heeft.

De burgerlijke magistraten bespraken onder elkander wat hun nu te doen stond. De beschieting duurde voort; voor millioenen was er reeds vernield, maar Antwerpen werd met geheele verwoesting bedreigd.

De overheden trachtten in betrekking te komen met den staf, doch vonden alle bureelen gesloten. Men had de stad zonder inlichtingen gelaten.

Wat dan te doen? Wachten en Antwerpen aan geheele vernieling prijsgeven, zonder dat dit nog voor het land nut opleveren kon?

De Scheldestad had bewezen, alles voor de vrijheid over te hebben, tot zelfs de gansche verwoesting.

Op voorstel van schepen Louis Franck, was door den gemeenteraad in dien zin een motie aangenomen en aan den krijgsgouverneur gezonden, doch thans had alle weerstand op den rechteroever opgehouden.

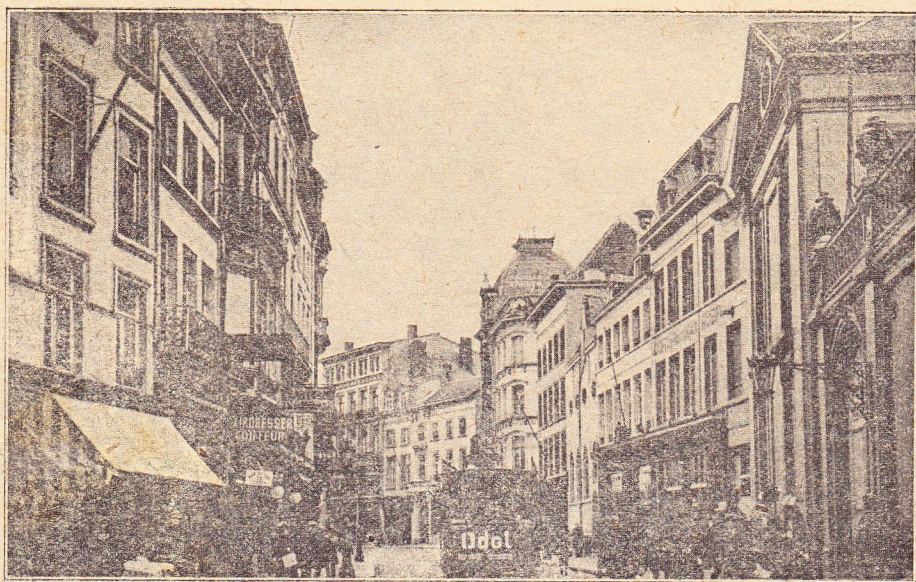
Het leger was heen. Generaal de Guise had zich teruggetrokken in het fort Ste-Marie, aan den overkant der Schelde. Dus waren verdere offers nutteloos.

Zonder 't belang voor de algemeene verdediging, woedde op meer dan twintig plaatsen brand en bleven de granaten regenen. Daken stortten in, muren waggelden, het puin nam toe.

De overheden, in de kelders van het stadhuis, gevoelden hun verantwoordelijkheid. Deze was zwaar. Aan de eene zijde het land, dat zich verdedigde, wat vóór alles ging; aan de andere, het belang der duizenden inwoners.

Lang werd er onderhandeld, en slechts na rijpe overweging nam men een beslissing. Antwerpen was buiten den strijd, het kon zich eervol overgeven. En waar de militaire overheden werkeloos bleven, moesten de burgerlijke handelen.

De Noorderforten waren nog bezet, maar konden niet meer den minsten invloed op de krijgsbeweging uitoefenen. De Duitschers zouden van

De Schoenmarkt in 1911

hen geen last ondervinden bij den opmarsch naar Antwerpen.

Er zou een afvaardiging naar generaal von Beseler gaan. Burgemeester Jan De Vos, Louis Franck, voorzitter, en Ryckmans, ondervoorzitter der Interkommunale Kommissie (een lichaam dat de belangen van Antwerpen en omliggende gemeenten behartigde), en de konsul-generaal van Spanje, de heer Francisco Sebra y Saiz, namen de gevaarlijke taak op zich. Er was hooge moed noodig om dezen gevaarlijken tocht te doen door onder den granatenregen het Duitse leger tegemoet te gaan.

In den morgen van Vrijdag reden boven genoemde heeren in een auto heen, voorafgegaan door politieagenten met de witte vlag. Men begaf zich langs de Warande, waar juist nog een burger door een projektiel getroffen werd. De kanonnen huilden voort. Buiten de Kielsche poort, op den Boomschen steenweg, ontmoette men de Duitsche voorposten. Dezen waren zeer wantrouwend. De parlementairen verklaarden bij generaal von Beseler geleid te willen worden.

Men blinddoekte de afgevaardigden en voerde hen naar het hoofdkwartier, te Thildonck.

Generaal von Beseler was zeer verbaasd, toen hij vernam, dat burgers over de overgave van Antwerpen kwamen onderhandelen.

« Ohne General! » (Zonder generaal!) riep hij gemelijk uit.

Hij werd zelfs kwaad, wantrouwde de zaak en dreigde de parlementairen met wegvoering naar Duitschland.

Maar de heeren kalmeerden hem, door te bevoegen, dat zij hier als onderhandelaars kwamen, daar de militaire overheden heen waren.

Von Beseler scheen als legeraanvoerder beleefd, dat men hem burgers en geen militairen stuurde.

Na eenig beraad, besloot hij zich met de parlementairen naar Contich te begeven. Men was

daar dicht bij de stad, en de generaal wilde toch geen besluit nemen vóór de officier terug was, dien hij naar Antwerpen gestuurd had, om de veste op te eischen.

De parlementairen drongen er dan op aan, de beschieting te doen ophouden. De Duitsche bevelhebber willigde dit verzoek in.

« Uit redenen van humaniteit », zei hij « En voorloopig. »

Bevelen in dien zin werden gegeven, en de kanonnen, die zoo lang over de gansche omgeving gedonderd hadden, zwegen plots.

't Gezelschap reed dus naar Contich, het dorp gelegen op 11 Km. van Antwerpen, aan den steenweg Antwerpen-Mechelen.

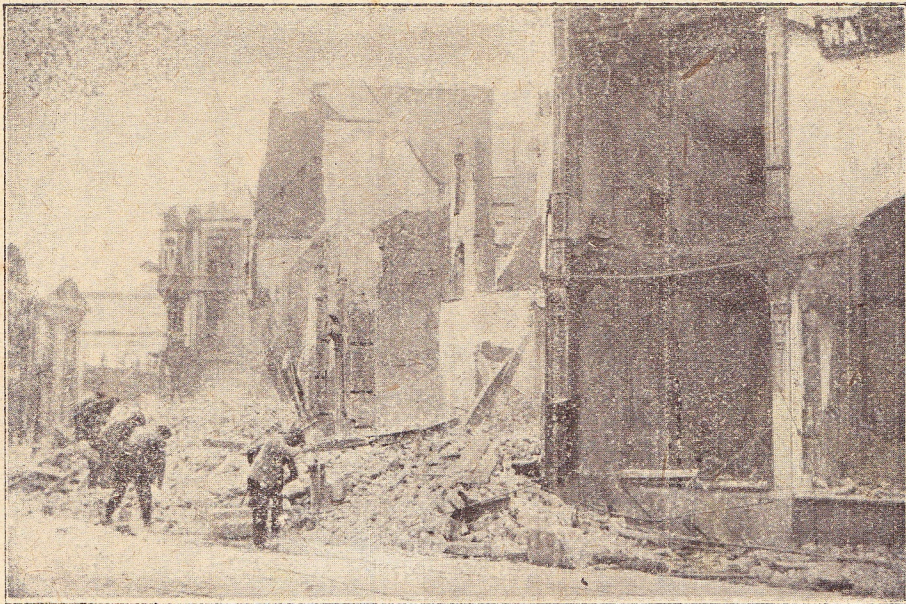
Men nam er den intrek op de groote villa « Rest and be thankful », van den heer Roelofs, even buiten de kom der gemeente, tusschen Contich en Oude-God. Daar verbeidde men nu den terugkeer van den Duitschen officier, dien de overste inderdaad naar Antwerpen gestuurd had.

Deze afgezant bood zich op het stadhuis aan en vernam daar, dat de Belgische afgevaardigden naar generaal von Beseler waren gereden. Hij kon dus niet anders doen dan terugkeeren.

Doodsche stilte heerschte in Antwerpen. Alleen de vlammen woedden. Door de straten liepen honden en katten. Hier en daar zag men eenige burgers, welke thans uit hun kelder kwamen, daar de beschieting ophield, en die elkaar naar nieuws vroegen.

Niemand kende den rechten toestand. In den voormiddag waren de laatste troepen afgetrokken, het 11^e vesting, de laatste die, buiten de bezetting van eenige forten, op den rechteroever gebleven waren.

Daar de brug bij het Steen vernield was, begaven ze zich over Oorderen naar Lillo en trokken daar den stroom over Zaterdagmiddag

Antwerpen: De rechterzijde van de Schoenmarkt, na het bombardement.

waren ze tot aan Klinge gemarcheerd en moesten toen naar Holland wijken.

De gebleven inwoners verbeidden nu in spanning de komende gebeurtenissen. Weldra vernam men toch eenig nieuws.

« Leden van het magistrat zijn uitgereden, om met de Duitschers te onderhandelen », zeiden men.

Generaal von Beseler vernam van zijn afgezant, dat deze te Antwerpen geen officieren aangetroffen had. Men kon dus de onderhandelingen aanvangen, welke leidden tot de « Konventie van Contich ».

Antwerpen werd overgegeven. De nog overblijvende forten moesten vóór Zaterdag 10 Oktober, 's middags, overgegeven zijn, anders zou de beschieting hernomen worden.

Den volgenden dag zouden de Duitschers hun intocht houden. Om 6 uur werd het stuk geteekend en keerden de parlementairen naar Antwerpen terug.

Toen reeds zwermde er Duitsche soldaten binnen de stad.

Zoo lezen we in « Op de Vlucht », van Frans Van den Bergh:

« Cuypers, een Mechelaar, die niet verder dan Antwerpen gevlucht was, vernam nu van een kennis, op het provinciaal gouvernement, dat hij gerust mocht huiswaarts keeren. De stad was overgegeven en het beschieten zou niet worden hernomen.

Hij ijlde weg; geen mensch op de straat, slechts rondolende honden, waarvan sommige hem volgden, en schichtige katten, die in de keldergaten verdwenen.

De eerste Duitscher dien hij ontmoette, was een pinhelm, met twee vrouwen, de eene aan zijn arm en de andere hielp hem zijn trap wiel voortduwen, hij aan de eene zijde van de stuurstaang, zij aan de andere

« Wat ben ik moe » zuchtte een der vrouwen.

« Was is das brennen schön », wenkte de pinhelm naar den ontzaglijken vuurgloed, die de wijk der Schoenmarkt verslond. »

Tegelijk met de Duitschers, verschenen schunnige lieden, welke nog vlug hun slag wilden slaan. Er lag daar zooveel te plunderen, te rooven. En men drong huizen binnen en sleepte den buit weg.

De heer Louis Franck sloop 's nachts naar het fort van Schooten; hij wilde den kommandant der nog overblijvende forten van het gebeurde in kennis stellen. Voor burgers, hadden de parlementairen dan toch uitmuntend onze belangen verdedigd. Ze wonnen immers tijd tot Zaterdags 12 uur..

De kommandant van het fort van Schooten kon nu nog met zijn kollega's onderhandelen. Zij besloten hun verdedigingswerken en voorraden te vernielen. Toen dit gedaan was, rukten zij met hun garnizoen naar de grens en weken in Nederland. Om krijgsgevangenschap in Duitschland te ontgaan was er geen andere weg.

De kommandant van het fort Kappellen vreesde, dat de vernieling niet volkomen zou zijn, en drong, twee uur na het in brand steken, nog eens zijn werk binnen, op gevaar af met den ganschen boel in de lucht te vliegen. Hij strooide kruut in de nog rookende gaanderijen en stak voor de tweede maal het vuur aan.

De kommandant van de schans Beirendrecht dekte den terugtocht van zijn kollega's en de garnizoenen der omliggende forten. Hij trok zich 't laatst terug, toen hij reeds onder het bereik was van de Duitsche geweren, en nam afscheid met een donderenden kreet:

« Leve België! »

Dien Vrijdagavond echter had generaal de Guise ook reeds de onderhandelingen willen aanvangen. Hij zond een officier naar de stad,

De « Taverne Royale », op de Groenplaats, na het bombardement.

maar deze liep aan den overkant heen en weer, zonder verbinding met de stad te kunnen krijgen. Hij blies op een trompet, maar werd niet gehoord.

Generaal Werbroeck kwam dan den volgenden morgen naar Antwerpen en bekrachtigde de Konventie van Contich. Generaal de Guise gaf zich als gevangene over en werd naar een vesting in Duitschland gestuurd. (1)

De intocht was voor de Duitschers een grievede teleurstelling. Men had de geweren geoetst en met groen en bloemen gekroond. De troepen zagen er kranig uit. Ze zouden indruk moeten maken. En ze paradeerden voor... gesloten huizen, en een enkelen burger, die eens aan de deur kwam kijken!

't Was een intrede in een verlaten stad.

« Een wapenschouwing werd gehouden door den militairen gouverneur, admiraal von Schroeder, en generaal von Beseler, die, omringd door een vergulden staf, de koppen hunner paarden naar het koninklijk paleis, op de Meir, hadden gericht », vertelt Alexander Powell. « En als toeschouwers hadden de Deutsche overwinnaars niet meer lieden, dan ze in de straten van het Babylonisch puin zouden aangetroffen hebben.

Thompson en ik, die vóór een raam van het konsulaat der Vereenigde Staten zaten, waren op de geheele Meirplaats de eenige getuigen van de groote militaire parade.

De straten waren geheel verlaten, iedere woning verduisterd door gesloten blinden. Ik veronderstel, dat de Duitschers zelf gehinderd werden door de doodelijke stilte, welke hen overviel.

(1) In April 1920 deed een onderzoekskommissie, door generaal de Guise zelf gevraagd, uitspraak over de verdediging van Antwerpen, en stelde den generaal in het gelijk.

Kompagnie na kompagnie, regiment na regiment, brigade na brigade rukten voorbij. Zij marcheerden op de maat hunner liederen, die tegen de hooge gebouwen botsten: « Die Wacht am Rhein », « Deutschland, Deutschland über alles », « Ein feste Burg ist unser Gott ».

Ofschoon dit gezang werktuigelijk was, gelijk de gezichten der zangers, maakte het krachtig geluid der stemmen, met regelmatige tusschenpoozen, gesteund door de scherpe muziek der pijpers en het geroffel der trommels, en vergezeld door het gedreun der laarzen op de steenen, een zonderlingen indruk.

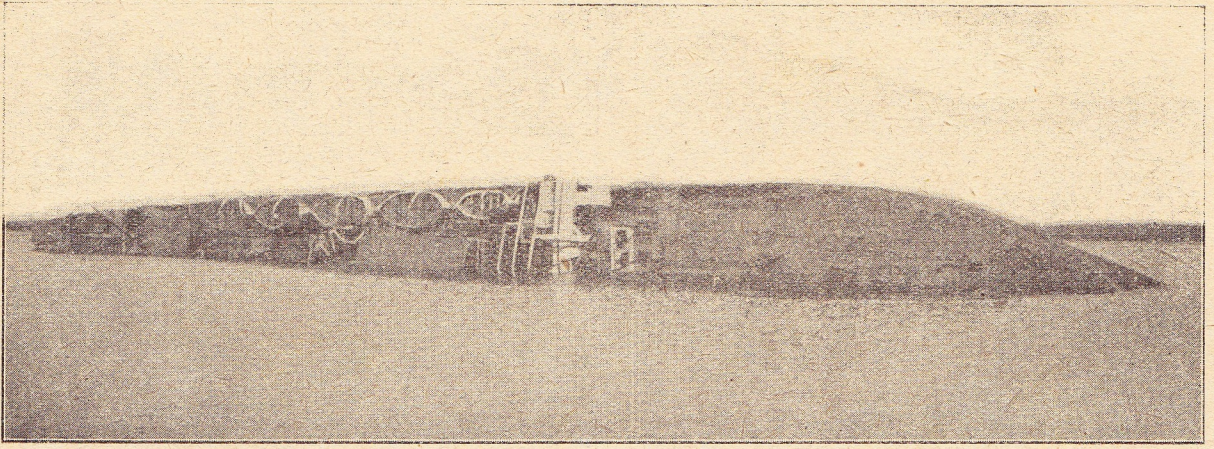
Ieder regiment werd voorafgegaan door zijn muziek en zijn legervandels, en, toen de avond viel, herinnerde nu die marsch aan de politieke verkiezings-fakkeloptochten in de Vereenigde Staten.

Aan 't hoofd der kolon reed een eskadron gendarmen — de politie van het leger —, prijkend in hun groene en zilveren uniformen, en op hun schichtige, glanzende paarden. Dan volgde de infanterie, in dichte gelederen van grijze kleur, gedomineerd door de silhouetten van officieren te paard, die hier en daar boven 't woud van pinhelmen oprezen.

Na de infanterie, kwam het veldgeschut met zijn groote, daverende kanonnen, ratelend over de keien, en de kanonniers, die de armen gekruist hielden, de hielen ingetrokken, en met houten gezichten onbeweeglijk als lakeien op den bok van een koets.

't Waren de kanonnen, die aanhoudend gedurende veertien dagen in werking geweest waren en de laatste veertig uren dood en vernieling in de stad hadden gebracht. En mannen en paarden schenen zelf scherp als scheermessen en hard als nagels.

Dekens, emmers, ketels, loopgravengerief, al-

De in de Schelde tot zinken gebrachte Duitsche stoomboot « Gneisenau »

les nam de reglementaire plaats in, en de bruinleeren harnassen glommen als vernis.

Na de veldbatterijen, rolde de bespannen artillerie en de « poms-poms-kanonnen », elk getrokken door een paar kloeke paarden, geleid met teugels door een soldaat, die op een kaisson zat. Dan zagen we een stoet van automatische kanonnen, zoo eindeloos, dat men zich afvroeg, hoe Krupp den tijd had gevonden en het noodige staal om zulk een overvloed te vervaardigen.

Aangekondigd door de statige trompetten en de tamboerijnen, rukte de kavalerie op: kurasiers met glinsterende helmen, huzaren in grijze jassen, met linnen overtreksels boven de pelsen mutsen, en ten slotte de uhlanen, tusschen een zee van lansen, onder wolken vlottende pennoenen.

Maar het was toch op lange na nog niet alles. De uhlanen werden gevolgd door de gebronsde mariniers der vloot-divisie, wier marsch aan het gewiegel der golven herinnerde; dan Beieren in 't blauw, Saksers, en de Oostenrijkers, die hun groot geschut hadden bediend.

Een viktoria, door een wit-paard getrokken, met twee soldaten op den bok, geleidde een der Beiersche regimenten.

Paard en rijtuig waren met bloemen versierd, als voor een « korso » te Nice. De koets lag vol bloemen, flesschen champagne en violen. Had ze misschien de beteekenis van een triomfwagen, om de overwinning te symboliseeren?

Dit leger telde geen landweer of landstorm. 't Was een strijdend leger in de volle beteekenis van het woord. De mannen hadden de tint van athleten. Zij liepen met de lenigheid van volkomen gezonde lieden. En toch miste men er het menschelijk element, en er heerschte in dezen optocht geen feeststemming, geen élan van een parade. Deze grijze wezens waren slechts raderen, assen, moeren van een groote machine.

Dit woord, zoo dikwijls gebruikt als bepaling van het Duitsche leger, dringt zich dadelijk op, want er is geen beter te vinden: een groote machine, waarvan het eenig doel is: de dood.

En toen ik deze enorme strijdmaschine zag voorbijrollen, met zijn luid gedruisch, zonder

wroeging als een moker, onvermurwbaar als een pletter van steen, kon ik niet nalaten met volle bewondering te denken, dat zij zoo lang opgehouden was geworden, door het vurig, ridderlijk, heldhaftig en zoo weinig voorbereid, klein leger van het kleine België. »

De Duitschers waren nu meester te Antwerpen. En op den hoogen, ranken Onze-Lieve-Vrouwe-toren, de trots der stede, de getuige van zoovele gebeurtenissen, van wel en wee, van kunst en durf en vrijheid, hing de vlag van den overwinnaar, van den machtige, die thans alleen het recht van den sterkste huldigde!

Maar generaal von Beseler had geen reden zich te verheugen over zijn zege. Hij had een veste genomen, zonder leger. De troepen waren aan zijn greep ontsnapt.

Wij zullen naderhand vertellen, hoe alle pogingen, om den aftocht der Belgen te verhinderen, in Waasland mislukten.

De Duitschers stelden gijzelaars aan, die ze onder de voornaamste, gebleven burgers kozen. Dezen werden samengebracht in de woning van den provincialen gouverneur. Ze zaten er in een zaal en spraken over de gebeurtenissen. In een nevenvertrek waakten Duitsche soldaten. Den volgenden dag echter werden ze vrij gelaten. Zij moesten hun medewerking verleen en om de openbare diensten, als waterleiding, gas en electriciteit, weer in gang te brengen.

Plots immers was de oorlog hier geëindigd, en moest het normaal leven weer beginnen.

De Duitschers schenen zeer gekrenkt door de algemeene uitwijking der burgerij. Velen herhaalden voortdurend aan inwoners:

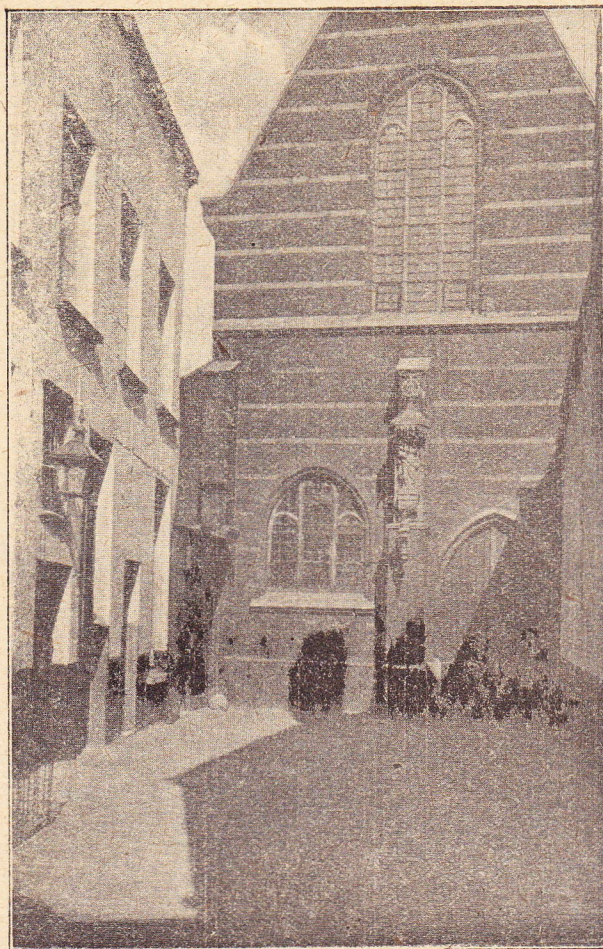
« Wij zijn geen barbaren. Waarom vluchtte de bevolking heen? »

De overheden ook spraken dadelijk over den terugkeer.

De soldaten schenen vooral belust op goed eten en drinken.

Hierboven spraken wij over een Mechelaar, die te Antwerpen gebleven was. Bij zijn verblijfplaats stalden huzaren hun paarden. En we lezen over hen:

« Deze vijftien huzaren des doods, bij Cuypers, niettegenstaande hun schrikaanjagend

De St-Vincentiuskapel van de Kammenstraat.

uiterlijke, gaven geen last. Zij schenen uitsluitend gesteld op veel eten en lekker drinken; het laatste vonden ze overvloedig in 't magazijn, en het eerste werd aangebracht. In hunne soep zwommen frikadellen een vuist dik en genoeg voor den bouillon van een gansch huisgezin. Koffie, rijst, suiker, chokolade, alles hadden zij in overvloed. Van waar haalden zij het? Cuypers verdacht hen, te doen zooals het fluwijn, dat in de nabijheid van zijn hol alles met rust laat, maar op afstand duivenhokken en kienkoten schoffeert. De talrijke ledigstaande huizen boden daartoe een beste gelegenheid. De vrouw van den teruggekomen werkmán hadden ze gelast, hun koffie te bereiden; alle vier, vijf dagen kwamen ze bij haar met den hoed van eene lamp, waarvan de opening was toegemaakt, vol koffieboonen, wel tienmaal te veel. De slimme vrouw hield de koffie voor zich en diende hun een aftreksel op van bitterpeeen, dat ze lekker en nog altijd te sterk roemden.

Ze waren verzekerd tot het einde van Februari te mogen blijven, doch daar kwam, na veertien dagen, eensklaps het bevel, dat ze moesten aftrekken: hun matrassen, lakens, dekens, schonken ze weg aan arme vrouwen uit den omtrek. »

De plaatselijke politie handhaafde streng de

orde, en ook de burgerlijke overheden hadden een lastige taak, om weer regelmatigheid te brengen in de anarchie.

Dadelijk had men maatregelen genomen om de branden te blusschen.

De heer Powell verhaalt een eigenaardig voorval:

« De ernstigste brand woedde op de Schoenmarkt, tusschen de Groenplaats en de Meir. De Westelijke zijde was als een gordijn van vuur. De vlammen hadden tot toeschouwers slechts groepen Duitsche soldaten, die de bedreiging der vernieling onverschillig aanstaarden. Verscheidene detachementen der brandweer rukten aan, maar hadden gebrek aan water. Toen onderscheidde zich een jonge Amerikaan, de heer Charles Whithoff, die, bewust van het dreigend gevaar, naar het stadhuis snelde en de Duitsche overheden bezoer de ramp te beperken, door eenige gebouwen met dynamiet op te blazen.

De Duitschers telegrafeerden naar Brussel om materiaal, en vier uur later verschenen verscheidene auto's met granaten. Een groep soldaten werd dan onder de bevelen van M. Whithoff gesteld en legde, naar zijn aanwijzing, een aantal huizen neer, waardoor de brand beperkt werd.

Ik zal niet spoedig het gelaat van dien jongen Amerikaan vergeten, die, op pantoffels en in veston, rustig aan de Duitsche soldaten de beste bestrijdingswijze der vlammen onderwees. »

De Duitschers richtten dadelijk allerlei diensten in. Weldra reden de treinen naar Brussel. De post zou spoedig geopend worden, en Duitsche postzegels werden uitgegeven met den overdruk « België ».

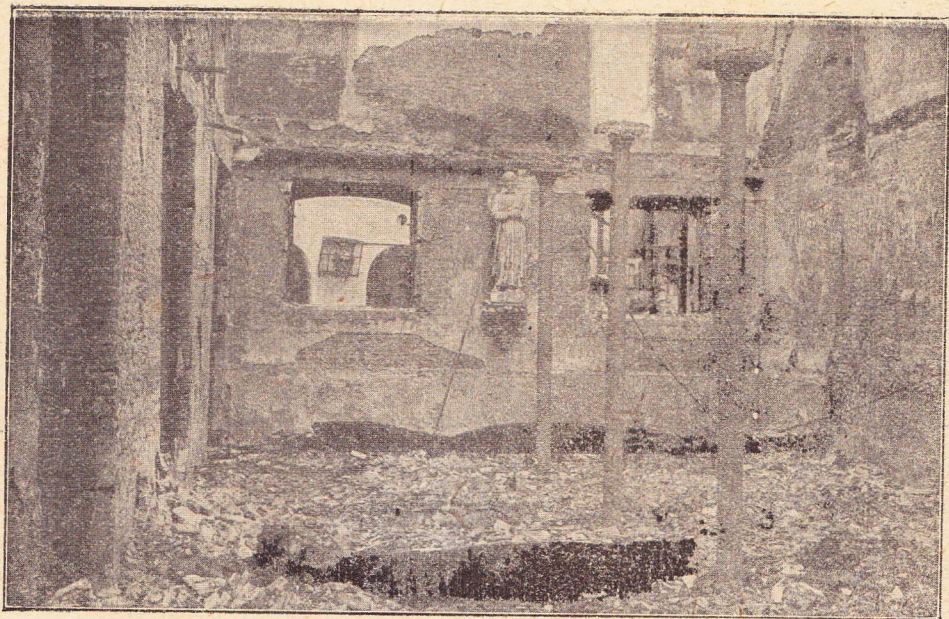
Alexander Powell nam de bediening van Amerikaans konsul waar.

« Met verbazing », vertelt hij, « vond ik het gebouw gesloten, en van den concierge, die, ondanks de beschieting, met zijn vrouw op post was gebleven, vernam ik, dat de konsul-generaal met heel zijn staf Donderdagmorgen heen-gegaan was. Dat bevreesde des te meer, daar bij het vertrek van den Engelschen konsul-generaal, Sir Cecil Hertslet, de belangen van Groot-Britanje te Antwerpen onder bescherming der Vereenigde Staten gesteld waren.

De concierge, die me kende en door mijn bezoek gerust gesteld scheen, maakte geen bezwaar om mij binnen te laten. Reeds kwamen er Engelschen en Amerikanen, die tijdens het bombardement in de stad gebleven waren. Sommigen waren zeer angstig, allen vol zorgen, en vooral vrouwen, waarbij verscheidene Roode Kruis-verpleegsters, die de bandeloosheid der Duitsche soldateske vreesden.

Bij gebrek aan een ander persoon, die zich met deze lieden kon bemoeien, en daar ik vroeger toch op een konsulaat werkzaam geweest was, en ieder mijn hulp inriep, besloot ik het ambt waar te nemen, tot de konsul-generaal terugkeerde.

Ik meldde dit aan de Duitsche overheden en voegde er bij, dat ik op de meest volkomen be-

De St-Vincentiuskapel door een brandbom vernield.

scherming rekende. Zij lieten mij dadelijk op hoffelijke wijze antwoorden, dat de vreemdelingen op geen wijze verontrust zouden worden.

Thompson bood zich als mijn bode aan. Toen hij zich met een brief naar 't stadhuis begaf, dat het hoofdkwartier van den Duitschen staf was, ontmoette hij in een nauwe straat een regiment infanterie. Hij vergat de vlag te groeten en een officier sloeg hem twee maal met het plat van een sabel; hij hield pas op wanneer Thompson uit zijn zak een zijden Amerikaansch vlaggetje haalde.

Van het gebeurde ingelicht, stuurde ik een hevig protest naar de militaire overheden, die dadelijk verontschuldiging stuurden, en beloofden den officier in kwestie te straffen, als M. Thompson hem kon aanduiden.

De konsul-generaal keerde 's Maandags terug, en ik verliet mijn ambt. Mijn inmenging was zeker wel een onregelmatigheid en een onwettig feit geweest, maar had de gansche inval in België dit karakter niet?»

Ja, er heerschten vreemde toestanden te Antwerpen.

De bezetter wilde maar, dat de bevolking terugkeerde, want Antwerpen lag daar nog zeer doodsch.

't Is waar, sommige groepen kwamen reeds naar huis; die waren niet verder geweest dan Kappellen of Calmpthout, en vernamen nu, dat de vijand zich rustig hield. Zij besloten dan naar huis te gaan.

Er waren er ook van omliggende gemeenten bij, van Mortsel, Contich, Hove, van Boom, Mechelen en Lier.

Ook kerels, die belust waren op buit, wilden de eersten in de dorpen terug zijn, zooals wij reeds hoorden bij ons verslag over Contich.

Anderen daarentegen trokken uit de Kempen

naar Holland, toen de Duitschers naar de grens oprukten.

Zoo hadden een groep spoorwegmannen en vluchtelingen te Zurenborg een trein gereed gemaakt en waren daarmee naar Esschen gereden. Ze zouden hier de gebeurtenissen afwachten; met honderden sliepen ze in de ruime quarantaine-stallen. Midden in den nacht hoorde men gerucht. 't Was een getrappel als van paarden. Eenige mannen gingen zien wat het was, en keerden terug met het nieuws:

« Den Duitsch is daar! »

En dadelijk vlogen de lieden op en vluchtten de grens over, die slechts eenige schreden van daar was.

Duizenden Sinjoren vertoefden dus in Holland. Velen, hoe goed de Nederlanders ook hielpen, verkeerden in ellende. Ze zouden gaarne naar huis gaan. Sommigen gingen eens zien, of menige man stuurde zijn vrouw, want de mannen werden gauwer gevangen genomen. Anderen daarentegen wilden van geen teruggaan weten.

En zoo werd deze kwestie besproken te Nispen, Roosendaal, Putte, Hoogerheide, Bergen op Zoom, Halsteren, Woensdrecht, Wouw, Oud-Gastel, Nieuw-Namen, Sint-Janssteen en andere grensplaatsen, waar diegenen verbleven, welke niet ver van Antwerpen wilden vertoeven.

De Duitsche overheid besprak de kwestie van den terugkeer met de interkommunale commissie, en men besloot haar officieel te regelen.

Een trein werd ingericht, die naar Roosendaal reed.

En nu halen wij uit het dagboek van een Roosendaler het volgende aan:

« 17 Oktober: Dezen morgen ging de eerste trein naar Antwerpen. Ik zag hem juist vertrekken; een lange trein, vol menschen, die naar hun haardstede terugkeeren; de meesten zonder

Het fort van Stabroek.

geld en goed, en misschien vinden zij een verbrand huis. Allen wuifden en zwaaiden ten afscheid. Vóór en achter den trein wapperde een witte vlag.

Kardinaal Mercier heeft den gevluchten priesters verzocht en zacht bevolen naar hun parochies terug te keeren.

Overall werd de volgende proklamatie opgehangen :

KENNISGEVING.

« De generaal-majoor, kommandant der derde divisie, brengt ter kennis, dat de volgende verklaring van het Kollege van Burgemeester en Schepenen der stad Antwerpen in zijn bezit is :

Stad Antwerpen Kabinet van den Burgemeester.

De HH. Burgemeester en Schepenen van de stad Antwerpen verklaren, dat de vluchtelingen van Antwerpen veilig kunnen terugkeeren in de stad, alsook in de voorsteden, en dit met uitdrukkelijke goedkeuring der Duitsche Krijgs-overheid, die verklaart :

Dat privaats-eigendom geëerbiedigd zal worden, alsook dat de personen, die zich van alle vijandelijkheden zullen onthouden, niet veront-rust zullen worden. Dat de ontwapende burgerwacht onverlet wordt gelaten, alsmede dat er geen sprake is van jonge mannen naar Duitschland te voeren en tot legerdienst te dwingen. Bakkers, beenhouwers, kruideniers en andere neringdoenden en ambachten, alsook de gasten daarvan en al wat betrekking heeft op voeding, alsmede de apothekers, letterzetter, glazenmakers, worden dringend aangezocht dadelijk terug te keeren. Winkels voor voedingsstoffen die binnen de vijf dagen niet heropend zijn, stellen zich bloot aan strenge maatregelen. Dit volgens instructie der militaire overheid. Volgens deze ook worden alleen zulke personen toegelaten, die in Antwerpen regelmatig huisvesting en broodwinning hebben. De terugkomst moet in

goede orde geschieden. Bij de onschatbare diensten, door de overheid in Nederland aan onze vluchtelingen bewezen, en waarvoor wij hen hartelijk danken, zouden wij het zeer op prijs stellen, indien zij er de hand aan hielden, dat de terugkeer geleidelijk en trapsgewijze geschiede.

Het College van Burgemeester en Schepenen : (get.) Jan De Vos, Victor Desguin, A. Cools, L. Strauss.

De voorzitter der Interkommunale commissie : (get.) Louis Franck.

Ik ondergeteekende ontving bij bovenstaande verklaring het navolgende onderschrift van den keizerlijk Duitschen gouverneur te Antwerpen, met daarvan een Nederlandsche verklaring er naast :

« Vorstehende Erklärung ist mit meinen vollständigen Einverständnis erlassen worden. Im Falle, dass feindliche Akte irgend welcher Art vorkommen sollten, kann natürlich keine Garantie dafür übernommen werden, dass alsdann mit den Schuldigen auch Unschuldige leiden.

Antwerpen, 12-10-14.

Der Kaiserliche Deutsche Gouverneur,
(get.) **von Schröder**,
Admiral. »

Vertaling :

« Bovenstaande verklaring is met mijne volle instemming uitgevaardigd. Voor 't geval, dat vijandelijke handelingen, van welken aard ook, mochten voorkomen, kan natuurlijk geen waarborg worden gegeven, dat alsdan niet met de schuldigen ook onschuldigen getroffen worden.

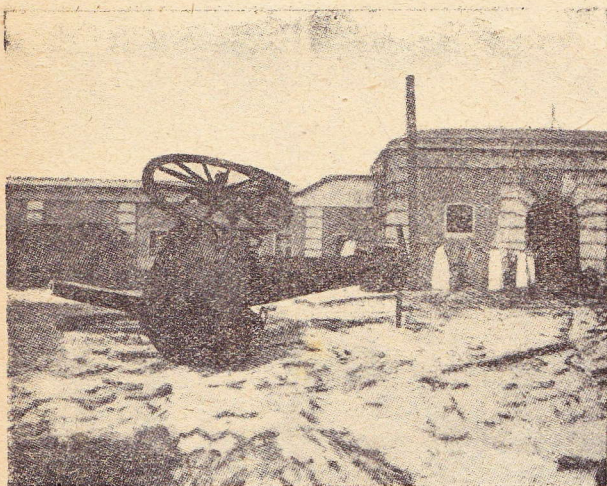
Antwerpen, den 12-10-14.

De Keizerlijke Deutsche Gouverneur,
(get.) **von Schröder**,
Admiraal. »

Verder wordt de termijn van vijf dagen, in de verklaring genoemd, door den gouverneur tot twaalf dagen verlengd. Genoemde gouverneur heeft verklaard, dat door hem bevelen zijn gegeven, dat geen dorpen mogen worden verbrand, en dat door hem aan de burgerlijke besturen zal worden aanbevolen om burgerwachten, uit zorgvuldig te kiezen goedgezinden, te vormen, ten einde elk ongewenscht optreden van oproerige personen tegen te gaan en aldus waarborgen te verkrijgen, voor de burgers zelf, dat geen moeilijkheden voorkomen. In Antwerpen doet de gewone politie met haar gewone wapens als vroeger haar dienst.

Belgische soldaten, ook al zijn zij in burgerkleeing, zullen bij terugkeer in België als krijgsgevangenen worden beschouwd. De door de uit Antwerpen afkomstige vluchtelingen medegebrachte paarden, voertuigen en automobielen, en hun vee, zullen, bij spoedigen terugkeer, vrij onze douanen kunnen passeeren, terwijl de Duitsche gouverneur mij heeft verklaard, dat eenieder zijn meegenomen eigendommen ongehinderd naar zijn woonplaats kan terugvoeren. De regeling van het spoorwegvervoer zal door de Nederlandsch. regeering geschieden.

De afkondiging van het vorenstaande ge

Het fort van Ertbrandt.

schiedt met goedkeuring van de Nederlandsche regeering.

Stafkwartier IIIe Divisie, 13 Oktober 1914.

De Generaal-Majoor, Divisie-Kommandant,
VAN TERWISGA.

Heden werd nog de volgende proklamatie aangeplakt:

KENNISGEVING.

Ten vervolge op zijn kennisgeving van 13 Oktober 1914, brengt de generaal-majoor, kommandant der IIIe divisie, ter kennis, dat in zijn bezit is een schrijven van den militairen gouverneur van Antwerpen, waarin, met betrekking tot den terugkeer van vluchtelingen te Antwerpen en omgeving, het volgende voorkomt:

Dat niets meer een terugkeer van gevluchte inwoners van Antwerpen en omgeving in den weg staat. Er wordt van hen verder niets verlangd, dan dat zij hier rustig hun werk weder opvatten en zich van iedere uiting eener vijandelijke gezindheid tegen Duitschland onthouden.

De soldaten van het Belgische leger, die in burgerkleeding gevlucht zijn, moeten zich op zijn laatst bij hun terugkeer, als krijgsgevangenen aanmelden; doen zij dat niet, dan vallen zij onder de krijgswetten.

Stafkwartier IIIe Divisie, 16 Oktober 1914.

De Generaal-Majoor, Divisie-Kommandant,
VAN TERWISGA.

Zondag 18 Oktober: Reeds gisterenavond was oor den burgemeester van Roosendaal bekend gemaakt, dat de heer Louis Franck, voorzitter der Interkommunale Kommissie, heden morgen te kwart over elf de vluchtelingen van af de pui van het raadhuis zou toespreken.

Het begon reeds vroeg zeer druk te worden in de straten, en tegen elf uur zag de Markt geheel zwart van het volk. Veld-artilleristen reden op en neer om de orde te bewaren; rijtuigen noch auto's mochten passeeren. Ook wij hadden ons naar de Markt begeven. Wij,

dat wil zeggen: heel m'n gezin en de inkwartiering inkluis. Daar gingen de deuren van het raadhuis open en verscheen op het bordes een flinke man, in pelsjas gekleed, met bleek en vermoeid uiterlijk: Louis Franck. 't Zuivere type van den Vlaming: langwerpig gezicht met schoonen baard. Naast hem stond een dame, rijk in bont gekleed; het was zijn vrouw. Verder stonden op het bordes: onze burgemeester, de heer August Coenen; de plaatselijke kommandant, baron Van Omphal Mulert; kolonel Greevink; burgemeester Wichers, van Dordrecht; terwijl even later de generaal-majoor Van Terwisga verscheen. Er ging geen hoera op bij het verschijnen van den spreker; integendeel, het werd stil, doodstil, en weldra klonk de machtige stem van den redenaar, voor iedereen duidelijk verstaanbaar, over het marktplein.

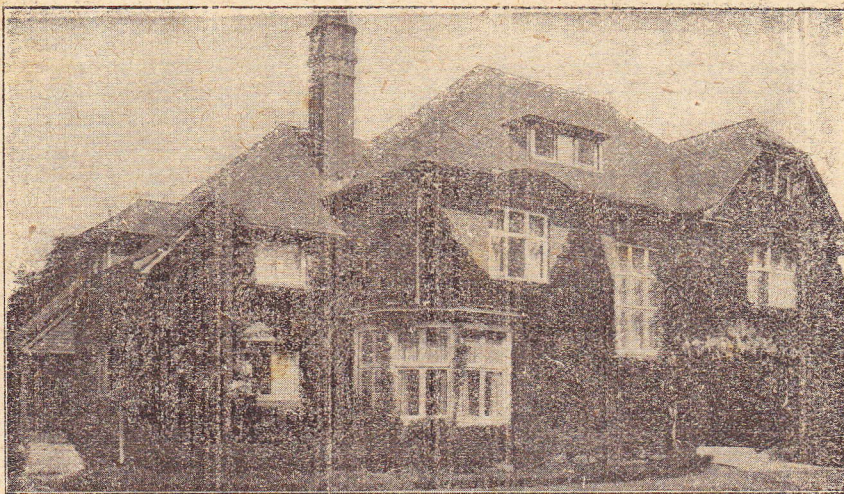
Woordelijk zegde hij het volgende:

Mevrouwen en Mijnheeren,

Ik spreek hier namens het Kollege van Burgemeester en Schepenen van Antwerpen, als voorzitter der Interkommunale Kommissie, welk kollege in overeenstemming met de Belgische regeering vóór het innemen der stad is ingesteld. Wij hebben gewenscht de eerste gelegenheid, die ons geboden werd, waar te nemen, om een korte mededeeling tot onze uitgeweken medeburgers te richten. De Nederlandsche militaire en burgerlijke overheid, die ons dat mogelijk maakt, zijn wij ten zeerste daarvoor erkentelijk, en iedereen zal begrijpen, dat wij op neutralen bodem over den algemeenen toestand niet anders dan een waardig stilzwijgen kunnen bewaren.

Ons land is diep, diep ongelukkig, maar onze tegenstrevers zelven brengen hulde aan de dapperheid onzer soldaten. (Gejuich.) En wat wij niet verloren hebben, onze eer, onze nationale fierheid zijn ongeschonden, en met hen onze hoop in de toekomst. In onze ellende is de grenzenloze offervaardigheid van het Nederlandsche volk en de Nederlandsche regeering, met H. M. de Koningin en Z. K. H. den Prins Gemaal, ook velen een troost boven alle woorden, en een merkmaal van menschevriendheid. In den nood leert men zijn vrienden kennen. In de Nederlanders hebben wij onze broeders gevonden; nooit zal een Belgisch hart dat vergeten. (Gejuich.)

Over den toestand in Antwerpen zal een kort woord volstaan. Wij willen niemand dwingen tot terugkeer. Het is als vrije menschen, dat gij moet oordeelen en als moedige menschen, en waardige mannen en vrouwen, wien het geschonken brood zuur is en bitter, hoe graag ook gegeven. De stad en het leven in de stad zijn veilig. Wij kunnen officieel en gerust aan alle ordelievende menschen aanraden om terug te keeren. Voor jonge mannen, die niet tot het leger behooren, en ongewapende burgerwachten, is er niet meer reden tot vrees, dan voor andere burgers. Er bestaan daarover uitdrukkelijke, geschreven verklaringen, niet alleen tegenover het

Villa te Contich, waar de overgave van Antwerpen beklonken werd

stadsbestuur, maar ook tegenover de Nederlandsche regeering afgelegd. De toestand ten opzichte der levensmiddelen is goed, evenals in Charleroi en Brussel. Orde en kalmte moet iedereen helpen te handhaven. Voor andere dan orde-lievende burgers is geen plaats. In één woord: Antwerpen wordt behandeld zooals Brussel het sedert bijna twee maanden is. De Duitsche overheid verklaart, dat zij alles in het werk wil stellen om de veiligheid te handhaven. De geheele wereld heeft het oog op zulke beloften, aan zulke steden gedaan. Op de gemeentelijke overheid en op de interkommunale kommissie van notabelen kunt u rekenen. Zij blijven aan uw hoofd en deelen uw lot tot het laatste; wij staan voor u in. (Toejuichingen.) Maar ledige steden en verlaten huizen zijn moeilijk te bewaken. Iedereen denke daaraan. Voor een volk is stoffelijk verlies in zulke mate, als nu bij ons, een groote ramp, doch zedelijke ontzenuwing, het verlies van zielskracht is alleen onherstelbaar. En hoe zouden die schatten niet verloren gaan, indien weken na weken, en misschien langer nog, de nu heerschende toestand aan de grens, trots alle opofferingen van Nederlandsche zijde, moest voortduren. Denkt daaraan, luistert naar geen praatjes, toont dat gij Antwerpenaren zijt met een hart in de borst, en komt terug met ons waken voor onze oude, heerlijke stad.

Toont, mevrouwen en heeren, dat gij nog Sinjoren zijt van den mooien, ouden stempel,

en komt weder tot betere dagen. Dank, hartelijk dank aan Nederland, en driemaal hoezee voor het Belgische vaderland!

Op deze in doodsche stilte aanhoorde rede volgde een daverend applaus, en ging de menigte, druk pratend, zich verspreiden. Verder bleef het zeer woelig in de straten, daar het schoon weer was. »

Deze proklamaties toonen ons, hoe er dus onderhandelingen over den terugkeer waren gevoerd tusschen de gemeentelijke, Nederlandsche en Duitsche overheden. Dergelijke bekendmakingen werden door gansch Nederland verspreid.

Ook elders werden de Sinjoren toegesproken, o.m. door den heer Frans Van Cauwelaert, in sommige Zeeuwsche plaatsen.

Duizenden Antwerpenaren gingen naar huis, en eenmaal daar, zetten zij anderen aan, hun voorbeeld te volgen. Men reisde toen nog vrij heen en weer.

De admiraal De Bats voer met volle menschenlading tusschen Antwerpen en Brussel. Extra treinen reden uit Zeeland en Noordelijke provincies naar Roosendaal.

De stad riep ook haar ambtenaren en onderwijzers terug. En vrij vlug werd Antwerpen weer bevolkt.

De Duitschers maakten hun natie wijs:

« Het is niet mogelijk nu reeds de gevangenen te schatten. »

Bluf, want van het veldleger hadden ze niemand gevangen genomen. En de 30,000 mannen der oudste lichteningen dekten den aftocht, hielden door hun aanwezigheid het belegeringsleger op, en de troepen, welke in Waasland over de Schelde gekomen waren; dan weken zij naar Nederland.

De rol van Antwerpen had niet lang geduurd, maar was toch gewichtig geweest.

Nu was de stad gevallen, en deze gebeurtenis sloot een oorlogstijdperk af.

Doch aan den IJzer ging het afgematte, moegestreden leger nogmaals de trotsche plannen van het machtig Duitsche heir breken

Ryckmans — J. De Vos — L. Franck